

Államtudomány vs. államellenes jogtudomány

ABSTRACT

In the current phase of the development of the modern state, the challenges posed by the tendencies and syndromes of globalisation and the political actions of states in response to these are clear signs that traditional states—operating at the edge of their capacity—have fallen without exception into a state of ‘overdemanding’. ‘Overdemanding’ is the practical treatment of syndromes that appear in the form of integration problems. Finding solutions to these various issues is primarily the task and duty of states and politics.

Keywords: democratic transition in Hungary ■ statehood ■ political thought ■ constitution

Az írással Kukorelli Istvánt köszöntjük 70. születésnapja alkalmából, emlékezve egyúttal az 1970-es években, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán működő, nagy sikerű Studium Generale-n eltöltött szép napokra.

I. BEVEZETÉS

A modern állam fejlődésének jelenlegi szakaszában a globalizációs tendenciákkal és szindrómákkal összefüggő kihívások és a reájuk adott állami-politikai válaszok annak egyértelmű jelzései, hogy a történelmi államok a teljesítőképességük határán mozogva, kivétel nélkül a „túlkövetelés” állapotába kerültek. A „túlkövetelés” integrációs problémák formájában megjelenő tünetegyüttesének a gyakorlati kezelése, a különféle problémák megoldása elsősorban a politika és az állam feladata és kötelessége.^[1] Feltehetőleg nem szorul különösebb megindokolásra, hogy a politikai döntéseket igénylő problémák kezeléséhez szükséges szakértői tudás létrehozása és alkalmazása előfeltételezi az államjelenség min-

[1] Vö. Cs. Kiss, 2021a, 169-170.

den oldalú tudományos kutatását, s ezzel összefüggésben egy olyan általános államtudomány vagy államelmélet kidolgozását, amely a tudományos versengés közegében képes az államtudományi megismerés értelmének, relevanciájának megindokolására, alapkutatások kezdeményezésére és szervezésére, alkalmazott kutatások orientálására, valamint az alap- és alkalmazott kutatások összehangolására. Ehhez kapcsolódva, különösen fontos tisztázni a tudomány és a politika közötti szemantikai térben szerveződő, az állami megoldást, cselekvést igénylő problémákat kétirányban transzformálni képes szakértői diskurzusok megismerési kompetenciáit. Ezek az ún. közvetítő diskurzusok egyrészt a politikához (államfunkciókhoz és -célokhoz) kapcsolódva detektálják és a tudomány felé közvetítik a megoldásra váró problémákat (s ezzel részt vesznek a tudományos problémák első megfogalmazásában), másrészt a tudományhoz kapcsolódva „lefordítják” az államtudományi kutatások eredményeit a döntés-előkészítő, következmény-értékelő szakértői viták műveleti nyelvére, lehetővé teszik alternatív cselekvési programok kidolgozását.

A magyar rendszerváltozás korszakában tudománypolitikai megfontolásokból nem teremtették meg az önálló államtudományi kutatás és képzés intézményi-szervezeti feltételeit, így a külső társadalmi-politikai érdekeltségeket közvetítő intézményes kényszer hiányában nem jöhetett létre olyan államelmélet, és nem szerveződhetett olyan átfogó államtudományi kutatás sem, amely képes lett volna megfelelni az állam túlkövetelésének helyzetéből következő elvárásoknak. Az államelmélet korábbi írásokban elemzett válságának^[2] az egyik döntő oka itt keresendő.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem megalapításával ez a helyzet azonban gyökeresen megváltozott. Az államtudomány tudásterületeit egyesítő fakultás alapításával,^[3] az államtudományi osztatlan mesterképzési szak akkreditációjával létrejöttek az önálló államtudományi kutatás és képzés hosszú távú intézményi feltételei. A magyar államtudomány újraalapítása tudománytörténeti fordulat, amely lehetővé tette a kommunista egypárt-állami rendszerben megszakított magyar államtudományi hagyomány szellemi helyreállítását.

II. TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az újraalapítás indítékainak a megértéséhez mindenekelőtt szükséges és persze tanulságos röviden áttekinteni azt a tudomány- és egyetempolitikai folyamatot, amelynek aktuális végpontján az ismét önálló diszciplínaként megszerveződő államtudományi kutatás alapvető tudományelméleti kihívást intézett a szociáltudományokhoz. Az egyetem, a kar és a szak alapítása ugyanis

[2] Vö. Cs. Kiss, 2017a, 3-46.

[3] Az egykori Államigazgatási Főiskolából kinövő kar első elnevezését (Államtudományi és Közigazgatási Kar) 2019-ban Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar elnevezésre módosították.

elkerülhetetlenné tette egy megalapozó tudományelméleti vita lefolytatását az államtudomány értelméről, jogtudományhoz és a szociáltudományokhoz való viszonyáról, valamint tudományrendszertani helyéről. A három alapítással ugyanis megszűnt az államtudomány feloldódása a jogtudományban, a jogász-képzésben. Az államtudomány jogtudományba történő betagozása és beolvasztása történelmileg az egypárt-központú kommunista rendszer tudomány- és egyetempolitikai döntésén alapult. A proletárdiktatúra akciócentrumát jelentő Párttal szemben az elhalásra ítélt Államot, mint „történelmi kategóriát” önálló tudományos problémaként kutató államtudományt felesleges, ideológiailag veszélyes diszciplínává nyilvánították, amelyet politikailag, szűkebb értelemben tudománypolitikai, -rendszertani, -szervezeti szempontból semlegesíteni kellett. A semlegesítést a proletárdiktatúra „fegyverévé” nyilvánított jogtudomány hajtotta végre, azzal, hogy maga alá rendelte, integrálta, vagyis a jogász-képzésbe olvasztotta az államtudományt.

A marxizmus-leninizmus-sztálinizmus totalitárius ideológiája által uralt korszellem és tudomány központi problémája a proletárforradalom és a proletárdiktatúra helyes értelmezése, s ennek tudományos igazolása és alkalmazása volt. A proletárdiktatúra elméletében az állam elhalásának ideológiai, és a párt által vezérelt állam uralomtechnikai megerősítésének reálpolitikai elvárásait kellett „szupertudományos” módon összhangba hoznia. Jóllehet a két elvárás ütközése a proletárdiktatúra államfelfogása számára tudományosan megoldhatatlan értelmezési paradoxonhoz vezetett, azonban egyértelmű jelzése volt annak, hogy az államot önálló – a kommunista párt vezetőszerepétől függetlenített – tudományos problémaként tárgyalni politikailag veszélyes, elméletileg nem kívánatos, következésképp lehetetlen vállalkozás. Az államprobléma ilyen felvetésével az önálló államelméleti kutatás „tárgytalanná”, az államtudományok elkülönült művelése értelmetlenné és feleslegessé vált. Az állam autonómiáját valamilyen formában előfeltételező diszciplínák, kutatási szándékok, programok pusztán létükkel ideológiai veszélyhelyzetet teremtettek, mert ellentmondásba kerültek a marxizmus-leninizmus-sztálinizmus államelhalási prognózisával, kétségbe vonták a dialektikus és történelmi materializmus axiomatikus tételeit (dogmáit) ideológiai és társadalomtudományi szempontból konkretizáló tudományos szocializmus értelmezési monopóliumát. Az ellentmondást Sztálin közismert formulája relativizálta,^[4] amely lehetővé tette a paradoxontól való mentesítést és igazolta az ideológiai veszélyhelyzet elhárítására hozott tudománypolitikai és tudományrendszertani döntéseket.^[5]

Mindent egybevetve, az egypárt-központú kommunista rendszerben a magyar szellemi hagyományba szervesen illeszkedő „önálló államtudományt” ideológiailag veszélyes, meghaladott burzsoá diszciplínának tekintették, politikai semlegesítését és diszciplináris felszámolását a jogtudományba és a jogász-képzésbe történő beolvasztásával, jogi-jogászi homogenizálásával hajtották végre.

[4] Ehhez lásd Trockij, 1988.

[5] A jogelmélettel párhuzamos marxizáláshoz lásd Varga, 2004.

A homogenizálás tudományos igazolása, bizonyítása, oktatási-nevelési bevézése (indoktrinációja) az állam- és jogelmélet elnevezésű diszciplína feladata volt. Az állam- és jogelmélet^[6] a korabeli felfogás szerint „nem más, mint a marxizmus-leninizmusnak” – tudományos diszciplínaként a tudományos szocializmusnak – „az államra és jogra történő alkalmazása (az állam és jog marxista-leninista vizsgálata). Ezért az állam- és jogelmélet is éles fegyvere a proletáriátusnak és élcsapatának.”^[7]

Ezen a ponton szükségesnek látszik felhívni a figyelmet arra a csak paradoxonformában értelmezhető tényre, hogy az államtudomány valóságos politikai ellenségge nyilvánítása, diszciplináris önállóságának megszüntetése egyértelműen az „államellenesség” kifejeződése volt, mégpedig az államiság, mint olyan tagadásának elvont történelemfilozófiai, és a magyar történelmi államiság tagadásának konkrét politikai értelmében. Ehhez a tényálláshoz két elgondolkoztató párhuzam kapcsolható, amelyek fény vetnek a politika és tudomány viszonyának értelmezésével kapcsolatos tisztázatlanságokra.

Az egyik párhuzam szerint: ahogyan a kommunista Párt, a demokratikus centralizmus pártszervezési elvének^[8] megfelelően, maga alá rendelte és instrumentalizálta az Államot, úgy rendelte a jogtudomány maga alá és olvasztotta be az államtudományt. Ilyen történelmi előzményekre tekintettel nem véletlen, hogy az állam- és jogelmélettel, mint tudományággal és tantárggyal kapcsolatban a rendszerváltozás korszakában joggal fogalmazódott meg az ideológia gyanúja, tekintve, hogy a jogtudomány totális ideológiai ellenőrzéséhez és indoktrinációjához az állam- és jogelmélet szolgált teoretikus eszközként és médiumként. Az indokolt gyanakvást azonban nem azzal próbálták meg eloszlatni, hogy értelmes és konszenzusképes vitát folytattak a tudományos szocializmus értelmezési monopóliumától megszabadított államelmélet mibenlétéről, tudományos státusáról, az államelmélet és a jogelmélet, illetve az államelmélet és a politikaelmélet kapcsolódásáról és különbözőségéről. Ehelyett, a gyorsabb és könnyebb utat választva, a tudományelméleti-diszciplináris problémát egyetem- és oktatáspolitikai kérdéssé egyszerűsítve, tanügyi-igazgatási döntéssel

[6] A diszciplína elnevezése hagyományos, de annyiban mégsem félrevezető, hogy a lehető legpontosabban kifejezte az állam politikai felfogásának extrém változatát, az állam és államelmélet instrumentalizálására irányuló a totalitárius törekvést.

[7] Földesi, 1951, 392. Ugyanakkor az államnak intézményként és tudományos problémaként történő politikai semlegesítése és instrumentalizálása a kommunista párt és a jogtudomány által annak az egyértelmű jelzése, hogy a proletárdiktatúra elméletében az államot – amelyet alkotmányos formában a párt (munkásosztály, dolgozó osztályok) jogalkotása alá rendelték – paradox módon jogállamként kellett felfogni, a burzsoá-polgárral szembeállítva, proletár-szocialista jogállamként. A jogállameszme érvényessége alól ebben az értelemben a proletárdiktatúra állama sem vonhatta ki magát. A marxista-leninista állam- és jogelméletnek a tudomány és politika viszonyával, a jogállameszme burzsoá és proletár értelmezésével kapcsolatos álláspontjához lásd Magyar-Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya, 1952; Szabó, 1963, 401-446.; Cs. Kiss, 2005, 66-68.

[8] Az állam kommunista párt által történő irányítása a „kettős igazgatás” struktúrájának a kialakításával, a politikai normákat érvényesítő „fölérendelt igazgatási döntések” formájában intézményesült (vö. Cs. Kiss – Fehér, 1986, 30-50.; Cs. Kiss – Fehér, 1987, 125-150.).

átnevezték a tudományágot és a tantárgyat. Az igazgatási döntést nem a jogtudományon belül kialakított tudományos konszenzussal igazolták, hanem a jogállam egyetemesen érvényes eszméjére való ideológiai hivatkozással. Ennek alapján a döntéshozók úgy vélték, hogy a jogállamiság szellemében végrehajtott átkereszteléssel és a tanterv átalakításával, tehát egy tisztán igazgatási döntéssel meg lehet szüntetni a tárgy ideológiai jellegét és beágyazottságát, s hogy ezzel már meg is oldották mind a tudományelméleti, mind a diszciplináris problémát. A magyarországi jogi karokon ebből az igazgatási-ideológiai vélelemből keletkeztek átkereszteléssel a „jog- és állambölcselet” tanszékek.

A másik párhuzam azt teszi nyilvánvalóvá, hogy az igazgatási beavatkozással a rendszerváltozás korszakában sem szűnt meg az ideológiai indoktrináció reális lehetősége, éppen ellenkezőleg. Jóllehet a két szellem- és tudománytörténeti helyzet alapvetően különbözik egymástól, azonban két vonatkozásban hasonlóak. Egyfelől a tudományelméleti probléma – azaz a tudomány és politika közötti értelemhatárok megvonása, a diskurzus két típusának a megkülönböztetése – azonos, másfelől sem akkor, sem most nem állt és nem áll rendelkezésre megfelelő demarkációelmélet, amelynek segítségével megnyugtatóan és konszenzusképesen lehetne értelmezni a két terület egymáshoz való viszonyát, illetve kritikailag meg lehetne ítélni, milyen esetekben van szó indoktrinációról.^[9]

A kommunista rendszerben ideológiai-politikai szempontok által vezérelt homogenizált képzés, hasonlóképpen ennek a rendszernek a fenntartása a fordulat után, bár eltérő okokra visszavezethetően, de nem hozta meg a kívánt eredményt. A két tudományterület már az ideológiai-politikai egységesítés korában is felmérhetetlenül komplex és egy oktatási cikluson belül áttekinthetetlen volt, és különösen azzá vált a rendszerváltozás korszakában. A végkövetkezményt tekintve az egységes jogászképzés keretében az államjelenség mind tudományos, kutatásra inspiráló problémaként, mind oktatási tárgyként lényegtelenné és jelentéktelenné vált, az államtudományt alkotó tudománycsoport széthullott, fragmentálódott. A redukált államjogtani megközelítésben az államelmélet specifikus nézőpontja, problémafelvetése, alapproblémája „láthatatlanná” vált, alapfogalmai (politikai-jogi legitimitás, szuverenitás, hatalom, uralom) eredeti jelentésüket veszítve „eljogiasodtak”,

[9] Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy nemcsak a jogtudományban, hanem más tudományágakban sem sikerült meggyőző demarkációelméleteket alkotni vagy recipiálni. Ez alól részben kivételt képeznek a modern tudományfilozófiai paradigmák recepciói, amelyek azonban jobbára a filozófiatörténet-írás keretein belül maradnak, specifikus tudományterületek szerinti problémaorientált alkalmazásuk gyakran kimerül a pusztán hivatkozásban (erre jó példa Thomas Kuhn paradigmafogalma), hasonlóképpen azok a szociológiai társadalomelméletek, amely kiinduló és viszonyítási pontként szolgálnak a reflexív államelmélet számára (vö. Cs. Kiss, 2021d, 51-52., Alapfeltevések).

a közjogi diszciplínák leginkább tudományos sztereotípiák formájában^[10] őriztek meg valamit az önálló államelméleti gondolkodásból.

A jelenlegi helyzetet tekintve, a hazai állam- és jogtudományi karokon folyó egységes jogászképzés kizárólag az egységesítő-homogenizáló modell keretében tanít olyan típusú ismereteket, amelyek az államtudományokhoz kapcsolhatók. Ezek az ismeretek azonban töredékesek és rendszertelenek, mert ebben a modellben, s ezt ismételten hangsúlyozni kell, az államjelenség a jogtudományi kutatás és oktatás tárgyaként lényegtelené vált, az államtudományok, önállóságuk és rendszeres egységük megszűnésével, feloldódtak és elsorvadtak. A jelenlegi helyzet a jogászképzés pozitivista gyakorlatának^[11] a végkövetkezménye. E pozitivista gyakorlat szerint a jogászképzésnek a hagyományos jogász pályák elvárásaihoz közvetlenül igazodó, piacorientált oktatás formájában kellett és kell megvalósulnia, amelynek súlypontja döntően a magánjogra, illetve annak különböző területeire helyeződött.^[12] Ily módon összességében egyfajta „tisztá”, az állam lényegi problémájától megtisztított jogtudomány jött létre, természetesen nem a kelsen-i értelemben.^[13] Az államot ilyen formában eljogiasító, az államproblémát elméletileg irrelevánssá nyilvánító és semlegesítő jogtudomány minimális mértékben is alig felel meg az önálló államtudományi megismeréssel szemben támasztott elvárásoknak, s még csak közelítőleg sem képes eleget tenni az önálló és komplex államtudományi kutatással és képzéssel (oktatással) szemben támasztott elvárásoknak. Ezen túlmenően az állam tisztán jogi-jogász felfogása, mint látni fogjuk, egy másfajta politikai-ideológiai összefüggésben ugyan, de kifejezetten államellenes beállítódást és szemléletet képvisel. A végkövetkezményt tekintve az

[10] Ilyen dogmatizálódott sztereotípa az állam három alkotóeleméről (hatalom, terület, nép) szóló tan. Az „államtani szentháromságnak” e dogmáját egészítette ki a marxista-leninista államértelmezés máig ható tudományos sztereotípiája az állam kategoriális történelmi meghatározottságról, amelyet a jog- és állambölceleti tankönyvek napjainkban is megfontolás nélkül átvesznek. Az „állam történelmi kategória” marxista-leninista formulája a dialektikus és történelmi materializmus történelemfilozófiai végcéljának és proletárdiktatúra általi megvalósításának az összefüggésében kapja meg specifikus, a tudományos szocializmus diszciplínája által kanonizált jelentését. A formula egyszerre írja le és prognosztizálja az állam szükségszerű keletkezését (osztálytársadalom/osztályuralom) és elhalását (osztály nélküli uralommentes társadalom), ezzel a politika és jog megszűnését a szükségszerűség (elidegenülés-eldologiasodás) birodalmából a szabadság birodalmaként felfogott kommunizmusba való, sikeres átmenetben.

[11] Ez a pozitivista gyakorlat tisztán haszonorientált, valódi elmélet nélküli gyakorlat, amelynek semmi köze nincs a jogpozitivizmus komplex, nagyhatású klasszikus és posztklasszikus 19. és 20. századi elméleteihez, beleértve a magyar jogtudományi hagyomány állam- és jogelméleteit. Jeremy Bentham, John Austin, Hans Kelsen, Somló Bódog, Moór Gyula vagy Horváth Barna számára a jogfogalom meghatározása során az államprobléma megoldása, az államelmélet pozicionálása az elméletalkotás alapvető feladata volt, amelyet eltérő filozófiai előfeltevésekből kiindulva különbözőképpen indokoltak meg.

[12] Vö. Patyi – Kiss, 2016a, 1-8.; Patyi – Kiss, 2016b, 492-495.

[13] Vö. Kelsen, 1988. A rendszerváltozás jogtudományában az állam tisztán jogi-jogász felfogása vált uralkodóvá. A jogállami-joguralmi értelmezések dominanciája többek között abban nyilvánul meg, hogy a radikális tudományos nézőpontváltás jelzése érdekében megváltoztatták a tantárgyi, tanszéki elnevezéseket az „állam” és a „jog” kifejezések sorrendjének felcserélésével (például: jog- és állambölcelet tanszék), másrészt, elsősorban a történelmi diszciplínák esetében, elhagyták az állam kifejezést (például: magyar alkotmánytörténet), jelezve, hogy a jog nézőpontjából közelítenek az államjelenséghez. Mindez arra utal, hogy a döntéshozók az államot kifejezetten jogi jelenségként fogják fel.

egységesítő-homogenizáló modell keretében történő jogászképzés ideologikusan elfedte és továbbra is elfedi azt az ellentmondást, hogy az államot működtető személyi állományt, a közszolgálati tisztviselőket, állami vezetőket eleve egyoldalú, államkritikai nézőpontból készítik fel az állam szolgálatára.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem, erre a tényhelyzetre reagálva, tudománytörténeti fordulatot hajtott végre az államtudományi kar megalapításával, az államtudományi osztatlan mesterképzési szak bevezetésével. A kommunista rendszerben megszakított hagyomány folytonosságának helyreállításával az államtudomány visszanyerte az őt megillető tudományrendszertani pozíciót, önálló és egyenrangú szereplőjévé vált a szociáltudományoknak, a magyar felsőoktatásnak.^[14]

Az államtudományi kutatás és oktatás intézményesítése, a régi-új diszciplína^[15] bevezetése a szociáltudományokban elkerülhetetlenül tudományelméleti nézőpontváltást és strukturális változást jelent, amely indokolttá teszi a „tudománytörténeti fordulat” kifejezés használatát. Az államtudomány diszciplínáris intézményesítése nemcsak egy új rendezőelvet vagy osztályozási szempontot vezetett be a szociáltudományok rendszerébe, hanem egy hosszú távú, korszakos kutatási programot kezdeményezett, amelynek megvalósítása csak alapkutatások, valamint a kapcsolódó alkalmazott kutatások szervezésével képzelhető el. Azonban a „tudománytörténeti fordulat” kifejezés használatával kapcsolatban fontos szem előtt tartani, hogy a jelzett strukturális változás nem tudományos forradalom, hanem a megszakított hagyomány folytonosságát helyreállító, új államtudományi kutatási programot kezdeményező tudományos reform formájában ment végbe. A restitúció formáját öltő tudományos reform az államjelenséget vizsgáló szociáltudományok számára egzisztenciális értelemben beállítódás- és nézőpontváltásra kényszerítő határhelyzetet hozott létre. A „határhelyzet” kifejezés jelzi, hogy nem elegendő a létrehozott intézményi-szervezeti keretekben államtudomány címszó alatt összegyűjteni és egyesíteni az államot sajátos nézőpontokból kutató tudományágakat és tudásanyagot, hanem szellemi fordulatot, az átfogó államtudományi kutatási program és részprogramjai megvalósításával paradigmaváltást kell végrehajtani. A döntő kérdés az, hogy a magyar államtudomány a jelenlegi állapotában képes-e a tudomány- és egyetempolitikai stratégiában célként meghatározott szellemi fordulat és paradigmaváltás végrehajtására.

A tudománytörténeti fordulatot jelentő alapítás tehát megszüntette az államtudomány jogtudományba történő beolvasztását, létrehozta az önálló államtudományi kutatás és képzés (oktatás) hosszú távú feltételeit. Ezzel a magyar államtudomány ismét autonómmá vált, önálló probléma- és tudományterületként

[14] A fordulat részletes indoklásához lásd Patyi – Kiss, 2016a; Patyi – Kiss, 2016b.

[15] A tudománytörténeti fordulat szükségképpen felveti az újdonság problémáját: mi az, ami ebben a folyamatban „új és más”. Az „új és más” mindig csak a régit, az elmúltat a reaktualizálhatóság állapotában megőrző hagyomány összefüggésében jelenthet tulajdonképpen értelemben újdonságot, ami kizárja a forradalmi jellegű tudománypolitikai döntés lehetőségét.

kivált a jogtudományból, s a jogtudománytól, a politikatudománytól, a szociológiától, a történelemtudománytól, valamint más kapcsolódó tudományoktól (mint a közgazdaságtan vagy a földrajztudomány), független, de azokat államnézőpontból újra egyesítő, az államjelenség megismerésében, az államprobléma elméleti és gyakorlati megoldásában közvetlenül érdekelt tudománycsoportként szerveződött meg. A tudománycsoporton belül különbséget kell tenni általános, különös és speciális államtudományok között. Az általános államtudomány (államelmélet) és az általános igazgatástudomány (igazgatáselmélet) jelentik az integratív diszciplináris központot, amely értelmezi, tisztázza és rendezi az államtudományhoz tartozó tudományágak egymáshoz való viszonyát, szabályozza versengésüket és együttműködésüket. Szoros értelemben két tudománycsoport sorolható az államtudományokhoz. Az egyik csoportot az ún. megalapozó jellegű különös államtudományok alkotják, úgymint a történelemtudomány (történelemelmélet), a szociológia (társadalomelmélet), a jogtudomány (jogelmélet), a politikatudomány (politikaelmélet). A gazdaságtudomány (gazdaságelmélet) is különös államtudomány, és közvetlenül kapcsolódik az állam létérdekeihez, azonban nem tekinthető megalapozó jellegű tudománynak, mivel az államjelenség a gazdaság nézőpontjából nem specifikálható, az államot más szociális jelenségektől nem gazdasági funkciója és tevékenysége különbözteti meg.^[16] A másik csoportot az ún. operatív (operatív) jellegű speciális államtudományok alkotják, úgymint a rendészettudomány és a hadtudomány, amelyek közvetlenül, a legitim erőszak és a politikai monopóliumának érvényre juttatásán keresztül kapcsolódnak a történelmi államok létérdekeihez.

Az államtudomány újraalapításával kiprovokált tudománytörténeti fordulat értelemszerűen két vonatkozásban is kihívást jelent a magyar államelméleti kutatás számára: egyrészt, mert nyilvánvalóvá teszi az elméletalkotási stratégiák újragondolása, egy új elméletforma kialakítása iránti sürgető szükségletet, másrészt mert az euroatlanti és magyar államelméleti hagyomány újraértelmezésére, a kutatás és képzés új alapokra helyezésével kapcsolatos érdekeltségek világos megfogalmazására és igazolására kényszeríti az érintett szociáltudományokat.

[16] A paradigmaváltás javasolt államfogalmához lásd a következő meghatározást: „Az »állam« mint szociális jelenség (értelmekezésművelés) elsődlegesen a politikai és jogi legitimitás (érvényesség), a funkciók (társadalomirányítás döntések és szabályok révén), az intézmény (államszervezet) és diskurzus (államértelmezés), valamint a hatalom és uralom analitikus megkülönböztetéseiinek a nézőpontjából írható le e megkülönböztetések paradox egységeként. Az érvényességek, funkciók, intézmények, diskurzusok egységeként felfogott állam döntési és szabályozási centrum, a hatalom- és uralomgyakorlás specifikus módja, amely a szükségképpen relatív politikai egység és az alkotmányban garantált abszolút jogi egység versengő rendformáiban létrehozza, őrzi és alakítja az adott társadalom szociális integrációjának feltételeit. Az ilyen módon felépülő állam elsődlegesen az intézmények (államszervezet) és diskurzusok (államértelmezés) történelmi egzisztencia- és funkcióformáiban jelenik meg s válik problémaként kihívássá és feladattá az államtudományi megismerés számára.” (Cs. Kiss, 2021d).

III. ÁLLAMELLENES JOGTUDOMÁNY

Az államtudomány jelenlegi helyzetének alapproblémája a következő kérdésben foglalható össze: A magyar jogtudomány vajon képes-e a vázolt tudománytörténeti fordulat kihívására meggyőző elméleti választ adni; végre tud-e hajtani egy hasonló fordulatot a szociáltudományokon belül; érdekelt-e egy ilyen fordulat végrehajtásában? Vagy a problémát a három alapítás nézőpontjából megfogalmazva: Mi teszi indokolttá az államtudományi kutatásban és képzésben az alapítással kialakult monopolhelyzetet, miért nem célszerű széttagolnia és többközpontúvá tennie az államtudományi kutatást és képzést? A válasz a hazai jogi karoknak általában az államtudományhoz, s különösen a magyar államtudományi hagyományhoz való viszonyában, ebből következően a komplex, elméletileg megalapozott államtudományi kutatásra és képzésre való alkalmatlanságában rejlik. Az állítást kapcsolódó tudománytörténeti, tudományelméleti, hivatásetikai érvek bizonyítják.

(1) A tudománytörténeti érvet az alapítás előzményeinek és az alapítással kezdődő tudománytörténeti fordulat tényeinek, összefüggéseinek a leírása jelenti. Ehhez kapcsolódva a tudományelméleti érv mindenekelőtt egy hiányra mint tényre irányítja a figyelmet: a jogi karokon nem ismeretesek arra irányuló elméleti törekvések, hogy jogtudományi vagy más nézőpontból rendszeres formában kísérletet tegyenek az államtudományok ismeretelméleti-módszertani megalapozására és művelésére alap- és alkalmazott kutatások keretében.^[17] Itt elegendő azt a magától értetődőséget rögzíteni, hogy államtudományi kutatások nélkül nem lehetséges sem államtudomány, sem annak oktatása. Ezért nem véletlen, hogy jelenleg egyetlen hazai jogi karon sem létezik „államtudomány” koncepcionálisan átgondolt, egységes, tantervileg-tanrendileg rendszerbe állított – tananyagokba foglalt, más tantárgyakkal összehangolt – tanítható elméleti tudás formájában. Ilyen típusú tudás hiányában értelmetlen dolog államtudományi oktatásról beszélni, arról pedig végképp nem beszélhetünk, hogy a hazai jogi karok képesek lennének szervezett kutatáson alapuló, komplex, a közigazgatási rendszer működtetése számára alkalmazható államtudományi ismereteket üzemszerűen előállítani. A hazai jogi karok oktatási gyakorlatában az államtudomány továbbra is feloldódik a jogtudományban, a jogtudomány pedig a tisztán gyakorlati-technikai, piacorientált jogászképzésben. Ez ugyan magas színvonalú is lehet, azonban már a jogtudományi kutatásokkal való eleven kapcsolata is kérdéses, ha pedig ilyen kapcsolat fennáll, az töredékes és esetleges. A hazai jogi karok az általános igazgatástudomány szűk, jogászi-normatív felfogását képviselik, s mint tételes közigazgatási jogot oktatják. Ebből az következik, hogy tudományosan nem képesek kapcsolódni sem a „közigazgatás”

[17] A pozitív jog szabályanyagát, illetve a kommentárokat megismétlő, eredeti problémafelvetéseket nélkülöző, hallgatólagosan elméletellenes beállítottságú, az „olló és ragasztó módszerrel” előállított tankönyvirodalomra vetett felületes pillantás elegendő annak megállapításához, hogy az integrált államtudományi kutatásokhoz való szerves és eredményes kapcsolódásnak minimális az esélye.

magyar államtudományi hagyományban kiformalódó integrált felfogásához,^[18] sem a speciális államtudományokhoz, elsősorban a rendészeti tudományokhoz és a hadtudományokhoz.

Ez a tényhelyzet a „tisztá” jogtudomány korábban elemzett, államellenes beállítottságának a következménye. Az államellenes jogtudomány eleve képtelen és alkalmatlan arra, hogy érveljen és kiálljon az önálló államtudomány mellett, hogy meggyőzően, kutatásokra alapozva, konszenzusképesen megoldja az államtudományok ismeretelméleti-módszertani problémáit, képtelen az államtudományt tudományrendszerként újra pozicionálni és tantervi-tanrendi formában intézményesíteni. Az államellenes jogtudomány tudományelméletét egy olyan –szélsőséges esetben alkotmányelméletre redukált – jogelmélet szolgáltatja, amelynek kinyilvánított célja a szociális jelenségként felfogott állam eljogiasítása (*Verrechtlichung*), az államelmélet államjogtanban való feloldása, önállóságának a megszüntetése, végső soron a jogtudomány radikális államtanításra (*Entstaatlichung*). A jogtudomány jogelméleti álláspontját leginkább az „államellenes államtudomány” (*staatsfeindliche Staatswissenschaft*) paradox formulája és az törekvés fejezi ki, amellyel a paradoxont ideologikusan a liberális demokráciát és emberi jogokat egyedül képviselni és megvédeni képes jogállam (joguralom) eszmével igazolják.^[19]

A rendszerváltozás korszakának államellenes jogelmélete lényegében ugyanazt a szerepet játssza, mint amelyet az egységesítés és homogenizálás kommunista modelljében a „proletárdiktatúra éles fegyvereként” felfogott állam- és jogelmélet játszott annak idején. Az analógia kifejezetten arra utal, hogy az államellenes jogelmélet hasonlóképpen átlépi a tudományt és a politikát elválasztó kommunikatív értelemhatárt, öntudatlanul vagy tudatosan politizálódik, s még ha akarná, sem volna képes tárgy- és módszeradekvát módon megfogalmazni és konszenzusképesen megoldani az általános, a különös és speciális államtudományok tudományelméleti-tudományrendszeri problémáit. A hazai jogi karok ilyen tudományelméleti háttérrel teljesen alkalmatlanok az általános államtudomány (államelmélet) rendszeres formában történő megalkotására, az államtudományok tudománycsoportjának hatékony integrálására a kutatásban és képzésben. Ebből persze az következik, hogy még ha törekednének is rá, akkor sem tudnának az államtudományi „együtműködés” központjaivá fejlődni.

A tudománytörténeti és tudományelméleti érvek kapcsolódása nyilvánvalóvá teszi, hogy a politika és a tudomány közötti kommunikatív értelemhatárok felszámolása, illetve bármilyen irányból történő elmosása alapvetően veszélyezteti az államtudomány önállóságát és különállását, s ezáltal az állam személyzeti állományának képzését, illetve továbbképzését. Eszerint a demarkációprobléma megoldása nélkül az államtudomány különállása, intézményi-szervezeti önálló-

[18] Ehhez lásd Koi, 2014.

[19] A jogelméleti kutatások jelen állása azt mutatja, hogy az államtudomány értelmezésével összefüggő tudományelméleti kérdésekben, eltekintve itt a méltányolható kísérletekben leginkább a tanácsatlansággal párosuló érdektelenség és ignorancia uralkodik.

sága nem indokolható meg, és hosszú távon nem is biztosítható. A mindent eldöntő kérdés így az, hogy a hazai jogi karok államellenes jogelmélete képes-e a demarkációprobléma konszenzusképes megfogalmazására és megoldására, illetve egyáltalán törekszik-e a problémát tisztázó tudományelméleti viták kezdeményezésére. A demarkációprobléma konszenzusképes tudományelméleti megoldásának hiányában ugyanis elmosódnak a tudomány és politika közötti értelemhatárok, nem lehet meggyőzően különbséget tenni a szigorúan tudományos és tudánypolitikai, illetve a tudánypolitikai és politikai (pártpolitikai) célok, elvárások, követelések között. Ilyen helyzetben a tudományos kutatás autonómiája megszűnik, ha a jogelmélet tárgyleíró jellegét elveszítve tudományon kívüli célok, elvárások, követelések igazolásává válik, ha a tudomány- és egyetempolitikai érdekérvényesítés minden formája és eseménye „közvetítés” nélkül, egyfajta magától értetődő automatizmussal ideológiai-pártpolitikai pozíciókhoz rendelődik és pártpolitikaivá viták tárgyává válik.

Ennek a helyzetnek mintaszerű megnyilvánulása volt az a tudomány- és egyetempolitikai vita, amelyben alapjaiban kérdőjelezték meg az önálló államtudomány létjogosultságát. A vitában az volt a döntő érv, hogy a jogtudományi kutatás és jogászképzés eleve magában foglalja az államtudományokat, a két tudományterület elválasztása nem lehetséges, következképp az államtudomány jogtudományi egységesítésének és homogenizálásának modelljét továbbra is érvényben kell tartani. Ebből a kiindulópontból egyszerre érveltek a többközpontú, széttagolt államtudományi kutatás és képzés mellett és az államtudomány különállása, önállósága ellen. Ennek során az államtudomány önállóságát bíráló álláspont képviselői azonban a fennálló állapot védelmében tényellenesen érveltek és nyilvánvaló önellentmondásba bonyolódtak.

Az érvelés kritikája, kibővítve a politikatudományra való hivatkozással, a következő tézisekben foglalható össze: (a) A rendszerváltozás új helyzetében a jogtudományi egységesítés és homogenizálás kommunista hagyományát védelmezték. (b) Figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a hazai jogi karokon önálló diszciplínaként, sok esetben tantárgyként is, lényegében már felszámolták az általános államtudományt, vagyis az államelméletet. A vita időpontjában tehát az államelmélet eleve nem rendelkezett önálló diszciplináris státussal, tantárgyként vagy megszüntették és különböző formában a jogelmélettel helyettesítették, vagy súlytalaná tették és eljelentéktelenítették. Ez utóbbi általános tendenciának tekinthető ott is, ahol az államelmélet tantárgyként még létezik. (c) Teljesen figyelmen kívül hagyták azt a szemantikai tényt, hogy az államprobléma értelmezése, s ezzel az államelmélet megalkotásának feladata hallgatólagosan átkerült a politikatudomány megismerési kompetenciájába, anélkül, hogy itt valaha is tisztázták volna az állam és az államtudomány pozícióját az európai államtani és politikatudományi hagyomány kritikai feldolgozásának az összefüggésében, anélkül, hogy szembenéztek volna az fogalom és elméletalkotás

Max Weber által jelzett nehézségeivel.^[20] (d) Kísérletet sem tettek a tudományelméleti probléma megoldására, az államtudományi, jogtudományi, politikatudományi megismerés viszonyának tisztázására, s ennek érdekében egy alap kutatás, valamint a hozzá kapcsolódó megalapozó diskurzus kezdeményezésére. Egy ilyen alap kutatás és diskurzus feladata lenne azoknak az érintkezési pontoknak a kritikai meghatározása, ahol az államelmélet, a jogelmélet, a politikaelmélet módszertanilag és tárgyilag kapcsolódik, illetve kapcsolódhat egymáshoz. (e) Az államelmélet megismerési kompetenciájába tartozó problémákat, témákat továbbra is reflektálatlanul, vagy a jogelmélet, vagy a politikaelmélet keretében, azoknak alárendelve tárgyalják és oktatják.

Ezért nem tekinthető véletlen fejleménynek, hogy az önállósodás és elkülönülés folyamata – bár ellenkező előjellel, más ideológiai nézőpontból kiindulva és intézményi háttérérdekeltségek által támogatva de – újra felidézte az „államtudomány politikai-ideológiai veszélyességével” kapcsolatos aggodalmakat. Itt fontos ismételt hangsúlyozni, hogy nem a demarkációs szabályt tiszteletben tartó teoretikus aggodalmak és kételyek nyilvános megfogalmazásáról van szó, hanem tudományos kritikának álcázott ideológiai-politikai támadásokról. Az államtudomány ellen – a német mainstreamhez és az angolszász felfogáshoz igazodva – elsősorban az alkotmányjogászok intézték a legerősebb támadást.

Ezzel kapcsolatban, a probléma aktualitására és megoldást sürgető voltára történő utalásként, érdemes felhívni a figyelmet arra a Jakab András által képviselt, extrémnek mondható álláspontra, amely – Christian Möllers felfogásához kapcsolódva – az államfogalmat, tudománytalansága és politikai veszélyessége okán kizárni törekszik az alkotmányelméleti diskurzusból, s egyúttal eltanácsol az államelmélet művelésétől, mindenekelőtt az általános államtan német-osztrák-svájci hagyományához kapcsolódó formáiban. A kiindulópontot Jakab András számára Möllers axiomatikus állítása szolgáltatja: „A német államelméleti hagyomány államfogalmát illetően marad a megállapítás, amely szerint túl erősen leárnyékolja egy specifikus demokráciaelőtti hagyomány ahhoz, hogy alkalmas lehetne tudományos kategóriának.”^[21] Ez az álláspont, bár nyilvánvalóan elismer fokozatokat, azonban a politikai-ideológiai veszélyesség szempontjából az államtani hagyomány lényegében egy kalap alá veszi a totalitarizmus-gyanúba kevert marxizmussal, és az állam valóban totalitárius felfogásaival. Jakab And-

[20] Max Weber kezdettől fogva, már a szociológiai fordulatot megelőző, előkészítő kultúratudományi kutatásaiban is az államot tekintette „minden kultúrélet legfontosabb konstitutív elemének”, „normatív szabályozásának legfontosabb formájával: a joggal” együtt. Ismeretelméleti-módszertani szempontból „az államfogalom logikai struktúrájának kérdését” tartotta minden vonatkozásban a „legbonyolultabb és legérdekesebb esetnek” (vö. Weber, 1900-1907, 216-217.), s nem véletlen, hogy a megértő szociológia alapfogalmainak a rendszerező kifejtése is a hatalom és uralom, a hierokratikus és politikai uralom, az egyház és állam fogalmainak a meghatározásával végződik (vö. Weber, 1919-1920, 16-17. §, 215-217.).

[21] „Für den Staatsbegriff der deutschen staatstheoretischen Tradition bleibt es bei der Feststellung, dass er zu stark einer spezifisch deutschen vordemokratischen Tradition verhängen bleibt, um als wissenschaftliche Kategorie taugen zu können.” (Möllers, 2011, XLIX.).

rás ezért – az államtani hagyományban „benne rejlő demokráciaelőtti és alkotmányállamelles elemekre”^[22] tekintettel – nem tartja kívánatosnak az államjelenség önálló, jogtól független tematizálását és kutatását, sőt, kifejezetten óvja és eltanácsolja az euroatlanti és magyar tudományos közösséget az általános államelmélet művelésétől.^[23] Az államproblémát a pozitívált alkotmányjogra, az állam fogalmát az alkotmányfogalomra visszavezető redukcionista államjogi értelmezés uralkodónak tekinthető, jóllehet az államelmélet és államfogalom politikai és tudományos kiközösítésének a szélsőségéig nem mindenki megy el.^[24]

Az eljogiasítás paradoxonja, hogy miközben a jogelmélet és az alkotmányjog segítségével demokrácia- és alkotmányvédelmi megfontolásokra hivatkozva semlegesítik az államproblémát és eljelentéktelenítik az államtudományt, a jogtudományi megismerést nem depolitizálják, hanem éppen ellenkezőleg, átpolitizálják és indoktrinálják, hangsúlyozottan a liberális demokrácia, az alkotmányos jogállam, az emberi jogok védelmében. Ily módon nem a tudományos megismerés szabályait követik, hanem konkrét, tudományidegen ideológiai elvárásoknak eleget téve, a „politikai logikájának” engedelmessé válnak.^[25] Az állammal és államtudománnyal kapcsolatos vitákban a jogállam-szemantikára való paradox fixálódás, a diskurzus eljogiasítása szükségképpen az értelmezési monopóliumért folytatott nyelvpolitikai harc kiéleződéséhez, a tudományos és politikai nyelvet egyben megszűntetéséhez vezet. Ebben a megközelítésben a jogállam-szemantika válik a társadalmi-politikai normalitás egyedül helyes és kívánatos leírásává, amely meghatározza a helyes tudományos nyelvhasználat szabályait, megalkotja az alkalmazható kifejezések szótárát, dogmatizálja és kanonizálja a nyilvános beszédben alkalmazható szavak, fogalmak jelentését, s ezzel igazolja a diskurzusterek szabályozására, homogenizálására, uralására irányuló törekvéseket. A jogállam-szemantikával felfegyverkezett jogászok és jogtudósok az alkotmányozó hatalom hordozóivá, a társadalmi-politikai normalitás védelmezőivé stilizálják magukat és átlépnek a politikai területére.^[26]

[22] Jakab, 2015; Möllers, 2011, 418-425.; Möllers, 2008, 17., 69.

[23] Jakab eközben magát az államjogi nézőpontot is redukcionista módon fogja fel, mivel nem veszi tudományt alapvető, a jogászok számára is magától értetődő szemantikai tényekről, így például arról, hogy az államfogalom nélkül nem lehetséges a nemzetközi jog dogmatikája, nem értelmezhető a dualista vagy monista álláspont vitája.

[24] Az európai államtani hagyomány filozófiai, tudomány- és tárgyelméleti szempontból rendkívül komplex és nagyhatású elméleteket hozott létre, ami eleve kizárja, hogy e hagyományt a politikai veszélyének vagy az ideológia gyanújának való kitétsége miatt egészében vagy egyes részeiben veszélyesnek, államfogalmait tudományos megismerésre alkalmatlannak tekintsük. Egy nem totalitárius államban megismeréslagikailag és tudományetikailag mind elfelvevészként, mind végkövetkeztetésként abszurd, hogy bármely elmélet politikai-ideológiai indokokra hivatkozva kizárható a normáltudományi kutatások és diskurzusok üzemmenetéből. Carl Schmitt német és magyar recepciói ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Ez utóbbi megjegyzéshez lásd Cs. Kiss, 2021c, 83-117.; Cs. Kiss (szerk.), 2022.

[25] A „politikai logikája” kifejezés értelmezéséhez lásd Cs. Kiss, 2021, 90., 109.

[26] Erre szolgál szemléletes példával a 2022-es parlamenti választásokban a hivatásrendi és szakértői szerepüket tudatosan politikusi szereppé transzformáló jogászok és jogtudósok irodalmi tevékenysége (vö. Fundamentum, 2022, 3-160.; Révész (szerk.), 2022).

Mindebből az államellenes jog- és alkotmányelmélet számára a helyzet feloldhatatlan ellentmondása következik, hiszen a tudomány, a politika, a jog funkcióspecifikus területei közötti határok világos megvonásának, tehát a demarkációprobléma megoldásának a feladata elvileg a jogtudomány tudományelméletére, a jogelméletre hárul. A jogelmélet államellenes beállítottságának és politizálódásának paradoxonja azonban eleve lehetetlenné teszi magának a problémának az értelmes felvetését és konszenzusképes megvitatását, valamint azt, hogy a tudomány és politika, a jogtudomány és jogpolitika közötti értelemhatár megvonásával tudományetikai követelménnyé tegyék a két terület szigorú elválasztását.

(2) A hivatásetikai érv arra tényre irányítja a figyelmet, hogy az államfenntartó hivatásrendek erkölcsi beállítódásának, szemléletének kiformalódásában a tudomány hivatásetikája közvetlenül viszonyítási pontként és normatív modellként szolgál. Ezt a tényt azért fontos hangsúlyozni, mert az államellenes jogtudomány a demarkációprobléma megoldatlansága, öntudatlan vagy tudatos politikai irányultsága folytán gyakran elemi tudományetikai követelményeknek sem képes megfelelni. Ez közvetlenül és nagymértékben rombolja a jogászai és jogtudósi hivatásrend ethoszát, s érthetően komoly kétségeket ébreszt az iránt, hogy ilyen feltételek mellett a hazai jogi karokon folyó képzés keretében vajon hogyan történik a közigazgatás, s általában az államfenntartó hivatásrendek hivatásetikájának az elsajátítása, s mindez hogyan kapcsolódik a magyar és európai hivatásetikai hagyományhoz.^[27]

A három érv azt bizonyítja, hogy az államellenes jogtudomány törekvése az államtudományok megalapozására és művelésére súlyos ellentmondásokkal terhelt, eleve kudarcra ítélt vállalkozás, amely a túlkövetelt állam helyzetében nem képes megfelelni az államtudományokkal szembeni kihívásra, alkalmatlan a magyar és európai államtudományi hagyomány folytatására és eredeti tudományos teljesítmények létrehozására.^[28]

A magyar államtudomány újraalapítása párhuzamos az állammal kapcsolatos nemzetközi tudományos érdeklődés megélénkülésével, amely nagymértékben összefügg a nemzetállam elhalásával kapcsolatos előrejelzések politikai és tudományos képtelenségének a belátásával, a neoliberalizmus kudarcával, valamint részét képezi azon törekvéseknek, amelyek a tudomány eszközeivel kívánnak választ adni az Európai Unió „lebegő” államiságából, a globalizáció és az állami regionalizmus konfliktusának kiéleződéséből, az állam ezzel járó túlköveteléséből eredő kihívásokra. Az újraalapítás indítékai közé tartozik, hogy a létrehozott új, kiinduló helyzetben az államelméleti diskurzus újjászervezésével nemcsak az államtudomány helyezhető elismerésre méltó, konszenzusképes

[27] Vö. Cs. Kiss, 2017, 45-46.

[28] Az államtudomány létezése, értelmes, igazságképes és hatékony művelése szempontjából az államellenes jogtudomány alapvetően kockázati tényezőnek tekinthető, amely megakadályozza az államtudományi diskurzus konszenzuson nyugodó pacifikálását és szabályozását, az államtudomány veszélyességével kapcsolatos téves elképzelések alapjául szolgál.

alapokra, hanem a megfelelő közvetítésekkel esély nyílik a tág értelemben felfogott államdiskurzus alakulásának a befolyásolására is, természetesen anélkül, hogy átlépnék a tudományt és politikát elválasztó kommunikatív értelemhatárt.

Ha feltesszük a kérdést, az államelmélet milyen formája, az elméletalkotás milyen eljárása felel meg leginkább az új tudománytörténeti helyzetnek, akkor az államtani hagyomány, illetve államelmélet^[29] destrukciójára irányuló kritikai törekvések már előre jelzik a válaszdadás irányát is. A tudománytörténeti fordulat vázolt paradox helyzetéből az következik, hogy az államelmélet újfajta konstrukciójának a legfontosabb előfeltétele a tudományos és politikai diskurzus megkülönböztetése, a két terület kommunikatív logikáinak szigorú elválasztása, valamint az államelmélettel kapcsolatban a tudományon belül, illetve kívüli keletkező érdekeltségek világos megfogalmazása.^[30] Csak ezután lehetséges az államelméleti alap kutatás keretein belül tisztázni,^[31] hogy az államelmélet valójában mire képes, és meg tud-e felelni a tudományon belüli és kívüli érdekeltségekből fakadó elvárásoknak.

IRODALOM

- Alkotmányos helyreállítás (2021). In: *Fundamentum*. 2022/1-2. sz.
- Cs. Kiss Lajos (2005): Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. In: Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet – Politikai filozófia – Jobbölcsélet*. Leviatán. Universitas-Győr Kht, Győr.
- Cs. Kiss Lajos (2007): Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége; A tiszta jogtudomány eszméje és hivatása. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.) (2007): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2017a): Államelméleti helyzetkép. In: *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*. 2017/2. sz.
- Cs. Kiss, Lajos (2017b): Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie. In: *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*. 2017/4. sz.
- Cs. Kiss Lajos (2021a): Államértelmezések és globalizáció. In: Peres Zsuzsanna – Pál Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére*. Semper ad perfectum. Ludovika Kiadó, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2021b): Államértelmezések: államtan és államelmélet. In: Peres Zsuzsanna – Bathó Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére*. Labor est etiam ipse voluptas. Ludovika Kiadó, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2021c): Carl Schmitt-recepció és a demarkációprobléma. In: *Politikatudományi Szemle*. 2021/3. sz.
- Cs. Kiss Lajos (2021d): *Reflexív államelmélet*. Kézirat. Budapest.

[29] Az államtan (Staatslehre) és államelmélet (Staatstheorie) megkülönböztetéséhez lásd Cs. Kiss, 2021b, 237-253.

[30] Az államtudománnyal kapcsolatos tudományon kívüli érdekeltség, a politikaihoz való kapcsolódás miatt nem fogalmazható meg olyan egyértelműséggel és egyetértésre való képességgel, mint a természettudományok esetén. (Vö. Kelsen, 1988, Előszó. XIX-XII.; Cs. Kiss, 2007, 16-32.; 125-158.)

[31] Vö. Cs. Kiss, 2017b, 4-28.

- Cs. Kiss Lajos (szerk.) (2022): *Carl Schmitt társadalomtudományi recepciói. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. Ludovika Kiadó, Budapest (megjelenés alatt).
- Cs. Kiss Lajos – Fehér József (1986): Közigazgatás és racionalitás. In: *Anarchizmus és rendezőelvek*. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Magyar Politikatudományi Társaság, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos – Fehér József (1987): Közigazgatás és racionalitás. Az érték- és célracionáltság, mint társadalomszervező elvek érvényesülése a közigazgatásban. In: *ELTE ÁJK ACTA*. XXIX, kötet. ELTE ÁJK, Budapest.
- Földesi Tamás (1951): A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése. In: *Jogtudományi Közlemények*. 1951/7. sz.
- Jakab, András (2015): Staatslehre – eine deutsche Kuriosität. In: *Der „German Approach“*. Die Staatsrechtslehre in Wissenschaftsvergleich, mit Kommentaren Atsushi Takada und András Jakab. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen.
- Kelsen, Hans (1988): *Tiszta jogtan*. Ford.: Bibó István. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Koi Gyula (2014): *A közigazgatási nézetek fejlődése*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó Zrt., Budapest.
- Magyar-Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya (1952): *Az állam és jog néhány kérdése a sztálini tanítások tükrében*. Tanulmánykötet. Magyar-Szovjet Társaság Lap- és Mozgalmianyag Kiadó Vállalat, Budapest.
- Möllers, Christoph (2008): *Der vermisste Leviathan: Staatslehre in der Bundesrepublik*. Surhkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Möllers, Christoph (2011): *Staat als Argument*. Zweite Auflage. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- Patyi András – Kiss György (2016a): *Előterjesztés az Államtudományi mesterképzési szak szakindításáról*. Kézirat. Budapest.
- Patyi András – Kiss György (2016b): A szakindítás tudományos háttere. In: *Államtudományi osztatlan mesterképzés. Akkreditációs dokumentum*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- Révész Béla (szerk.) (2022): *Alkotmányozás magyar módra*. Kézirat. Budapest.
- Szabó Imre (1963): Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. In: Szabó Imre (szerk.): *Kritikai tanulmányok a modern jogelméletről*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trockij, Lev (1988): A szovjet rendszer problémái. Az elfajulás elmélete és az elmélet elfajulása. In: Krausz Tamás (szerk.): *A száműzött Trockij*. Ford. Drucker György, Sipos András, Bubicák Piroska. Kolibri Kiadó, Budapest.
- Varga Csaba (szerk.) (2004): Marxizmus és jogelmélet. In: *Világosság*. 2004/4. sz.
- Weber, Max (2013): Kapitel I. Soziologische Grundbegriffe. In: Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Soziologie*. Unvollendet 1919-1920. Herausgegeben von Knut Borchardt, Edith Hanke, Wolfgang Schluchter. [Max Weber Gesamtausgabe Abteilung I: Schriften und Reden. Band 23.] J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- Weber, Max (2018): Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. In: Weber, Max: *Zur Logik und Methodik der Sozialwissenschaften. Schriften 1900-1907*. Herausgegeben Gerhard Wagner. [Max Weber Gesamtausgabe Abteilung I: Schriften und Reden. Band 7.] J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.